

THE ROLE OF SOCIALIZATION, UPBRINGING AND EDUCATION FOR PERSONALITY DEVELOPMENT

Lora M. Rashkova

ABSTRACT: Problems related to personality development are presented. Socialization, upbringing and education's role is clarified in the course of the formation of the personality. The composition of agents is indicated, which is different over the years. The education is a purposeful process of upbringing and teaching in the interest of man, society and country. The education in the global world needs to be fundamental, it needs to have universal and humanitarian basis, besides the scientific and informational direction.

KEYWORDS: socialization, upbringing, education, development, personality.

Ролята на социализацията, възпитанието и образованието за развитие на личността е значим проблем. Свързан е с осигуряването на пълноценен живот на човека, реализацията и приобщаването му към обществото. Овластяването на определена система от знания, умения, отношения и поведение улеснява подрастващите при преминаването от играта към ученето, а по-късно към осъзната трудова дейност.

Социализацията е отражение на социалните взаимоотношения в индивидуалното развитие на детето. Свързва се с индивидуалните потребности и начините на тяхното удовлетворяване.

Включва системата от придобити познавателни, емоционални и социални умения. Те подпомагат детето при вграждането му в социална среда [2, с.14].

В. Борисова [2, с.14] счита, че: - „Социализацията е сложен процес на общуване в социалните условия на живот, в резултат на което детето придобива своята индивидуалност и изгражда своя образ за света. Този процес съпътства непрекъснатото детското развитие“.

В хода на формирането и развитието на личността социализацията на човешкият индивид се свързва с усвояването на норми, ценности, навици, практически умения. В това приобщаване към социалната среда индивидът научава и използва образци на мислене и поведение, усвоява социални роли. Този процес започва от раждането на човека и завършва в края на живота му. Най-интензивна е социализацията в детските и юношески години. След това преобладава възпроизвеждане и усъвършенстване на натрупания в хода на началната социализация социален опит. Агенти на социализация са тези социални субекти, които формират личностното „аз“. Съставът на агентите е специфичен и се променя през различните етапи от живота на човека. На първо място сред тях е семейството. Усвоените през първите години знания, ценности, навици, умения от децата остават трайни и в много случаи определящи в ориентацията и поведението им. Други важни агенти на социализацията са връстниците, братя и сестри, приятелският и училищният кръг. При младежите агентите са отделни степени на образователни институции, създаване на собствено семейство, работна среда [3, с.163].

М. Белова [1, с.129] пише, че: - „Водещият социализиращ агент са педагозите, ученическите общности и отделните ученици. Те са едновременно и обекти и субекти на дейността в зависимост от ролите, които изпълняват, от социалния им статус“.

Основният характер на структурата на отделната личност се е формирал в процеса на социализацията върху основата на структурата на системите от социални обекти, с които тя е имала връзка в течението на своя живот, включително разбира се, културните ценности и норми, институционализирани в тези системи. Това е групата “системи за социализация”, която би могла да се разглежда като “референтна група”. Това важи както за влиянието на малките групи от непосредствената среда, така и за по-големи групи, към които се ориентира индивидът. Човекът не е в състояние да избира някои от основните си референтни групи,

например като семейството. Към други обаче целенасочено се ориентира. От качеството на техния избор – на приятелска и професионална среда в много висока степен зависи неговото развитие и социална реализация [3,с.164].

Л. Станоев [8,с.5] счита, че изграждането на личността се осъществява в няколко направления: развитие, формиране, социализация и възпитание. Тези процеси възникват под влиянието на няколко фактора: наследственост, среда, възпитание.

Едно от най-разпространените разбирания за човешкото развитие е , че то представлява изменение, преход от простото към по-сложното, от нисшето към по-висшето, процес на постепенни количествени натрупвания, които водят до качествени изменения. Оформянето на организма се изразява в морфологични, физиологични, психични процеси, социална адаптация.

Формирането на индивида възниква от взаимодействието между неговото развитие и социализацията му, чрез взаимодействие със средата, която отначало удовлетворява жизнените му, а след това и социални му потребности.

Възпитанието допринася положително за развитието на личността. До голяма степен то зависи от съзряването на организма, от неговите физически и психически възможности. От друга страна възпитанието подпомага развитието на различни страни на личността - познания, способности , ценности, опит, насоченост [8, с.8–10].

Процесът на относително целенасочено, организирано и планомерно развитие на човека в образователните институции е обект на социалното възпитание [7, с.257].

Според А. В. Мудрик [7,с.257] развитието е свързано с реализация на вътрешно присъщите свойства на човека. То започва от момента на негово зачатие до смъртта му. Развитието е многопланов процес. То е и развитие на отделните системи на организма (костна, мускулна, кръвоносна и други), на психическите функции на човека (усещания, памет, възприятия) и личностни характеристики (самосъзнание, образователно ниво).

При различните хора прогресивното и регресивното развитие на отделните системи на организма, психическите функции и личностни характеристики протича по различен начин. При едно и също лице когато едни системи и функции се развиват прогресивно, други може да тръгнат в негативна посока.

Изследванията показват, че развитието на човека се определя от различни обстоятелства:

- природните заложи като условия и предпоставки;
- общуването, сътрудничеството с другите хора като съществен източник за развитие;
- социалната среда като потенциален източник на развитие;
- собствената дейност на личността като движеща сила;
- противоречието между начина на живот и човешките възможности и стремежът на човека да промени своето място като движеща сила;
- собствената активност на личността по преодоляване на тези противоречия и избор на нови дейности [7, с.257-258].

А. В. Мудрик [7,с.259-260] разглежда личността като индивидуален субект на социалното възпитание въз основа на факта, че тя е целенасочена система, активно влияе върху себе си, върху обстоятелствата на своя живот и обкръжаващата среда.

Личността е индивидуален субект на социалното възпитание дотолкова, доколкото образователните институции създават условия за реализация и развитие на нейните потребности. Колкото по-благоприятни са тези условия, толкова по-активно се проявява личността като субект на социално възпитание. Характера на проявите зависи и от формираното отношение на личността към света за себе си и със себе си и от нейната креативност [7,с.259-260].

М. Белова и други[1,с.65-66] посочват, че развитието и възпитанието на човека не са тъждествени понятия. Развитието е обективен процес, който се извършва под въздействието и на стихийни социални процеси. В животинския свят наследствеността е основен фактор за развитие. Но при човека без специално организирана дейност е невъзможно развитието на отделната личност и на обществото като цяло. Още от древността в зависимост от конкретните условия се създава система за предаване на социален опит на подрастващите, за възпитаване у тях на едни или други качества, навици и умения. Възможностите на възпитанието за развитието на личността са неограничени, но не и безгранични. Възпитанието активно влияе върху развитието на природната даденост на нервната система, способства за изграждането на

множество образувания, тяхното диференциране и обединение, интеграцията им в нови структури. На база на организиране на съответна дейност възпитанието е обществено условие за прехода от по-нисша към по-висша степен на развитие.

Влиянието на възпитанието върху развитието на детето се опосредства от типологическите особености на неговата нервна система, неговият темперамент. Ако не се съобразява с процеса на развитие, с движещите сили, с възрастовите и индивидуалните особености на личността, спецификата на макро и на микро средата, възпитанието не само че недостатъчно подпомага развитието, но може и да го задържи. Пораждат се вътрешни и външни противоречия, конфликти в живота на детето, които се съпътстват от различни отрицателни прояви [1,с.66].

Л. С. Рубинщайн [1,с.66] като отбелязва единството между обучение, възпитание и развитие утвърждава тезата, че детето се развива като се възпитава, обучава, образова. В следващите периоди изследванията на А. Н. Леонтиев и други автори потвърждават единството между развитието и възпитанието с водещата функция на възпитанието при условие, че то се организира в съответствие със закономерностите на човешкото развитие и на социалните процеси.

Пред училището големият проблем е така да организира възпитателния процес, че да не задържа развитието на детето. Необходимо е да се осигури висока ефективност в обучението, да се създават условия за интензивно развитие на ученика, като решаващо условие е активното му участие в този процес. Най-интензивно се развива човек в онези сфери, в които проявява най-висока активност [1,с.67].

Според И. Кант [1,с.67] „Човекът не е нищо друго, освен това, което възпитанието направи от него“. В книгата си „Антропология от прагматично гледище“ той разглежда по-подробно тази теза. Според него прагматичната заложба е по-високо стъпало към цивилизоване чрез култура и общуване. Затова човекът се поддава на възпитание и се нуждае от него.

Дж. Добсън [1,с.68] сочи, че възпитанието има водеща роля в развитието на детето. Възпитанието като последователна дейност осигурява възможности за развитие на личността, насочено е към формиране на самодисциплина, развиване на способности, интелект, социални качества.

В парадигмата на хетерогенната теория се откроява разбирането, че по силата на наследствените си белези хората не са еднакви. Тази хетерогенност предопределя и нееднородността на обществото. Хетерогенната теория се основава на антропологическата концепция за възпитанието, на принципа на индивидуализма, основан на обществения плурализъм [1,с.68].

Идеите на реформаторската педагогика са в основата на хетерогенната теория. Настъпва векът на детето, нов подем на реформаторската педагогика, зародила се през XIX век в теоретичните проекции на Е. Келлер, С. Френе, П. Петерсен и други.

Реформаторската педагогика утвърждава детето като самоцел на възпитанието, активен субект на развитието си. Тя се противопоставя на авторитарното възпитание, развивано от хербартианската педагогика [1,с.69].

Валдорфските училища на Р. Щайнер получават голямо разпространение. Те съществуват и днес като алтернативни частни училища, които се ползват и от поддръжката на държавата в Германия, Белгия, Австрия, САЩ, Канада, Япония и други страни. Детето е в центъра на възпитанието.

Р. Щайнер се основава на философията на дейността, но не каква да е дейност, а творческа. Той е за свободно образование, за даване на равен шанс на всички деца. Прави собствена периодизация на детското развитие. Училищата на Р. Щайнер са единни и в тях се извършва съвместна работа с родителите, няма оценки и учениците не повтарят класове. Обучението се провежда по базисни предмети и чрез метода на проектите, диференцирано по посока на интересите на учениците [1,с.69].

В парадигмата на хомогенната теория се открояват социо-колективистичните идеи в теорията на възпитанието. Водещи са потребностите на обществото. От тях се определя необходимостта да се предоставя възможност на всички деца да се обучават и възпитават при еднакви условия. Омаловажава се ролята на различията в наследствеността [1,с.69].

Възпитателно-образователният процес е единство между предаване, усвояване и създаване на социален опит посредством педагогическо взаимодействие, насочено към удовлетворяване потребностите както на обществото, така и на отделната личност [4,с.86].

Методите за възпитание са начини за осъществяване на специфично, целенасочено и организирано възпитателно взаимодействие и влияние върху личността. Те са система от педагогически действия и начини за организиране и ръководене дейността на възпитаника и общуването на възпитаниците с цел постигане на желаните промени в поведението на личността. С оглед успешното решаване на задачите на възпитанието от първостепенно значение за учители и възпитатели е познаването на методите за възпитателно въздействие върху личността [4,с.164].

Методите за възпитание се класифицират най-общо в три категории:

- методи за личностно влияние – внушение, убеждение, личен пример, образование, ръководство на самовъзпитание;
- методи за влияние на ситуацията – похвала, наказание, инструкция, възлагане на обществени функции и поръчения, упражнение;
- методи за организиране на обществената среда на възпитаника [4,с.165].

Използването на един или друг метод зависи от действието на следните фактори:

- обща цел и конкретни задачи на възпитанието;
- възрастови и индивидуални особености на учениците;
- начин или форма на социален контакт - индивидуален или междуличностен, групов и колективен;
- своеобразие на педагогическата ситуация, спецификата на обстоятелствата, на конкретните условия, които характеризират даден педагогически факт – събитие в класа, постъпка на отделен ученик, поведение на колектива;
- влияние на предишни целенасочени (във възпитателен план) и нецеленасочени (изхождащи от околната среда) въздействия на родители, учители и възпитатели, приятели и другари, съседи, на обществеността върху възпитаника;
- субективни фактори, свързани с личността на възпитателите и тяхната подготовка [4,с.165].

В. Кутева [6,с.127] счита, че главна цел на възпитанието е хармоничното развитие на личността във всяка една социално-икономическа система, в която възпитателното въздействие има положителна насоченост.

В случая хармоничността предполага органическо свързване и определено съотношение между нравственото, умственото, естетическото и физическото възпитание, между интелектуалното и емоционалното развитие, изграждането на всички компоненти от структурата на личността в хармонично съзвучие.

Всеки един индивид трябва да съумее да използва възможностите на образованието през целия живот както за обогатяване на собствените си знания, така и за динамично адаптиране към променящия се свят .

В този смисъл мисията на образованието е да позволи на всеки да оползотвори максимално своите заложи и интелектуалния си потенциал, да реализира собствен план на личностно развитие.

Образованието има универсална задача да помогне на всеки човек активно да се приобщава към живота на обществото и да се самоопознава, да разбира себе си и другите хора.

Значително нараства интересът към целите на образованието и възпитанието поради възникналите глобални и национални проблеми в обществото и в условията на живот на отделната личност. Тези цели могат да бъдат представени като своеобразен проект, който в синтезирана форма отразява крайното развитие (общо и индивидуално) на отделната личност [6,с.127].

В своето развитие образованието е изпълнявало и изпълнява няколко традиционни функции. Първата от тях е възпроизвеждаща. Традиционно образователните системи пренасят стойности под формата на знания от миналото. Образователните системи възпроизвеждат и съществуващи йерархии в обществото. Съществуват различни степени в образованието, които носят наименования, олицетворяващи йерархията – начално, средно, висше [6,с.151].

В. Кутева [б,с.152-153] пише, че основните функции на образователната система са две - познавателна и формираща.

Познавателната функция характеризира ролята на образованието за предаване на знания и развитието на познавателните способности на подрастващите.

Формиращата функция отразява значението на образованието за възпитанието на подрастващите, за формиране на самосъзнание и самоопределянето им като личности.

Културната функция на образователната система не трябва да бъде пренебрегвана. Тя може да се разглежда както по отношение на отделната личност, така и по отношение на културата като цяло. По отношение на личността се изразява във влиянието на образованието върху начина на живот на личността, върху начина на организиране на свободното време и личностното културно равнище. Културните потребности и интереси на хората в съвременното общество стават все по-диференцирани и разнообразни, което поставя нови и по-високи изисквания пред образованието.

Според И. Иванов [5,с.9] ролята на образованието за развитие на личността е от съществено значение. Образованието е процес на физическо и духовно формиране, на развитие и саморазвитие на личността, свързан с овладяването на социално значим опит на човечеството, под формата на знания, умения и емоционално-ценностно отношение към света.

Образованието е целенасочен процес на възпитание и обучение в интерес на човека, обществото и държавата, съпроводен от легитимация на достиженията (образователен ценз). Определя се от изискванията на производството, състоянието на науката, техниката, културата и обществените отношения.

Образованието е социален институт, чрез който се осъществява подготовката и включването на индивида в различни сфери на дейност на обществото, приобщаване към културата на това общество.

Образованието трябва да е приспособено към нуждите на развиващия се човек и да отчита постиженията на науката.

И. Иванов [5,с.272] счита, че образованието като общочовешка ценност е основен фактор, определящ устойчивото развитие на човечеството, формирането на нова култура и морал.

Образованието в глобалния свят трябва да бъде фундаментално, което означава отказ от тясна специалност и подготовка за универсална дейност, комуникация, творчество, мобилност, способност за промяна на дейността в зависимост от измененията в света.

Принципът провъзгласен от ЮНЕСКО е „образование през целия живот“. Фундаменталността на образованието се разширява като обхват, то трябва да има общочовешка и хуманитарна основа, освен научното и информационното направление.

Заклучение: Социализацията, възпитанието и образованието са пряко свързани с цялостното развитие на личността. Чрез тях се осъществява подготовката и включването на индивида в различни сфери на дейност на обществото, приобщаване към културата на това общество. Необходимо е възпитанието и образованието да са съобразени с процеса на развитие, с възрастовите и индивидуалните особености на личността, със спецификата на макро и на микро средата за да имат положително влияние. Образованието в глобалния свят следва да бъде фундаментално, да е приспособено към нуждите на развиващия се човек и да отчита съвременните постиженията на науката и техниката.

References:

1. Belova, M., N. Boyadzhieva, G. Dimitrova, K. Sapundzhieva, Theoretical basis of invasion, Sofia, 1997.
2. Borisova, V., Socialization and resocialization, Sofia, 2001.
3. Genov, N., Sociology, Sofia, 1998.
4. Desev, L., Pedagogical Psychology: Psychopedagogy, Textbook For Students From University, Sofia, 1996.
5. Ivanov, I., Theories for education, Shunen, 2004.
6. Kuteva, V., Pedagogy, Textbook for students in university, Veliko Turnovo, 2000.
7. Mudrik, A., Introduction to Social Pedagogy, Moskva, 1997.
8. Stanoev, L., Pedagogy: Theory of Nutrition, Methodology, Sofia, 1994.

*докторант Лора Рашкова
e-mail: l.rashkova1977@abv.bg
катедра „Социална педагогика”
Педагогически факултет
ШУ „Еп. Константин Преславски”*